

Türk Hukuk Sisteminde Çevre Hakkı: Belediyeler Ölçeğinde Bir Tartışma

Environmental Rights In The Turkish Legal System: A Discussion On The Scale Of Municipalities

Nazlı Özcan Sarıhan¹

Özet

Çevrenin korunmasına ilişkin tartışmaların 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Konuya ilişkin tartışmaların temelinde sanayileşme, kentleşme ve hızlı nüfus artışıyla birlikte doğal kaynaklar üzerinde oluşan baskının artışı yer almaktadır. Bu baskının yalnızca bugünkü kuşakların değil gelecek nesillerin yaşam alanları üzerinde de daha yoğun olacağını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda, çevre hakkı düşüncesi önemli bir evrensel insan hakkı olarak öne çıkmaktadır. Her ne kadar bireylerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakları yerel-ulusal-uluslararası ölçekte güvence altına alınmaya çalışılsa da uygulamada yetki, görev ve sorumluluk bakımından bir karmaşanın yaşandığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle hemen hemen tüm ülkelerde çevre hakkı hukuki metinlerde yer almış olsa da bu hakkın uygulanmasında tam bir etkinliğin sağlanamadığı görülmektedir. Türk hukuk sisteminde çevre hakkı incelendiğinde, anayasal hükümler, uluslararası düzenlemeler ve çeşitli kanun maddeleri aracılığıyla güvence altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak, insanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamasına olanak tanınması şeklinde ifade edilen çevre hakkının, işlevsel olabilmesi için kurumlar ve yapılar arasındaki koordinasyon ve iş birliğine dayanması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle merkezi yönetim ile belediyeler arasında etkin bir iş birliği sağlanmalı, görev ve yetkiler net bir şekilde tanımlanmalıdır. Çalışma bu düşünceden hareketle, Türk hukuk sisteminde çevre hakkının yasal çerçevesini ve belediyelerin bu konudaki görev, yetki ve sorumluluklarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında ilgili yasal düzenlemeler incelenecek ve mevcut uygulamalar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Çevre Hakkı, Türk Hukuk Sistemi

Jel Kodları: H70, H79, H83

Abstract

It is observed that discussions concerning environmental protection have intensified significantly since the second half of the 20th century. At the core of these discussions lie the increasing pressures on natural resources resulting from industrialization, urbanization, and rapid population growth. It can be asserted that this pressure not only affects current generations but is likely to have an even greater impact on the living environments of future generations. In this context, the concept of the right to a healthy environment emerges as a significant universal human right. Although efforts have been made to safeguard individuals' rights to live in a healthy and balanced environment at local, national, and international levels, it is evident that, in practice, there exists a degree of confusion regarding authority, duties, and responsibilities. In other words, while the right to a healthy environment is recognized in the legal frameworks of nearly all countries, the effective implementation of this right remains insufficient. In the context of the Turkish legal system, it is observed that the right to a healthy environment is sought to be guaranteed through constitutional provisions, international regulations, and various statutory laws. However, for the right—defined as enabling individuals to live in a healthy and balanced environment—to be functional, it must be grounded in coordination and cooperation among institutions and structures. In this regard, effective collaboration between central and local governments should be established, and duties and authorities must be clearly defined. Based on this premise, the study aims to analyze the legal framework of the right to the environment within the Turkish legal system, as well as the duties, powers, and responsibilities of municipalities in this regard. The study will examine the relevant legal regulations and evaluate current practices.

Keywords: Municipality, Environmental Rights, Turkish Legal System

Jel Codes: H70, H79, H83

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nazlizocan@gumushane.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3418-5026.

1. Giriş

Çevre ve çevre hakkı kavramları günümüzde hem akademik alanlarda hem de hukuki metinlerde sıklıkla üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Hızlı nüfus artışı, sanayileşme ve kentleşme nedeniyle artan çevre tahribatı, bu konunun/konuların gündemde kalmasına neden olmuştur. Doğal kaynaklar üzerindeki artan baskı, ekosistemin dengesini bozarak tüm canlı türlerinin yaşamını tehdit etmektedir. Dolayısıyla böylesi bir ortamda bütün insanlığın sorumluluk duygusuyla hareket etmesi gerekmektedir. Bu açıdan çevre hakkı, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunlaşan çevresel bozulmalarla birlikte evrensel bir insan hakkı olarak gündeme gelmiştir. Çevre hakkı kavramı bireylerin doğal çevreleriyle var olan ilişkisini ve bu ilişkinin hukuki boyutlarını belirtmeye çalışmaktadır.

Çevre hakkı gerek uluslararası sözleşmelerde gerek birçok ulusal anayasa ve yasal düzenlemelerde güvence altına alınmış, canlıların dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşama haklarına atıfta bulunan temel insan hakkıdır. Bu hak bireysel bir talebin ötesinde, toplumsal ve evrensel bir sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Ancak bu kapsamda sadece insanlar değil aynı zamanda kamu kurumlarının da sorumluluk bilinciyle hareket etmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle yerel düzeyde çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda belediyelere önemli görevler düşmektedir. Nitekim, çevre hakkının korunması açısından belediyelerin, yerel ölçekte etkin bir aktör olarak öne çıktığını ifade etmek mümkündür.

Bu doğrultuda, çalışmanın odak noktası, çevre hakkının Türkiye'deki uygulamasında yerel yönetimlerin özellikle belediyelerin rolünü analiz etmektir. Belediyelerin çevre hakkı konusunda sorumluluk üstlenmeleri, sağlıklı ve dengeli bir çevre oluşturma süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu gibi düzenlemeler, belediyelere çevrenin korunması, çevre sağlığı, atık yönetimi, kentsel dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında önemli görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Ancak, bu sorumluluklarını yerine getirirken karşılaştıkları idari, mali ve teknik sorunlar, çevrenin korunması ve geliştirilmesine yönelik kapasitelerini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır.

Bu çalışma, çevre hakkı bağlamında belediyelerin görev, yetki ve sorumluluklarını detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, anayasal düzenlemeler, ilgili kanunlar ve diğer düzenleyici işlemler aracılığıyla belediyelerin sorumlulukları tartışmalı bir biçimde ele alınacaktır. Konunun özellikle belediyeler ölçeğinde ele alınması, çalışmayı mevcut literatürden ayırarak özgünlük kazandıracak ve alanda yapılacak diğer çalışmalara rehberlik edecektir.

2. Çevre ve Çevre Hakkı Kavramları

Çevre kavramının literatürde uzun süredir kullanılmasına rağmen, günlük dilde kullanılması ve yaygınlık kazanması 20. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır (Keleş ve Ertan, 2002: 13-14). 1970'li yıllara dek "ortam", "dolayları" veya "bulunulan yerin etrafı" gibi dar anlamlarla kullanılan çevre kavramı, bu dönemden itibaren bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri doğal ve yapay unsurların bütününe kapsayan daha geniş ve bütüncül bir çerçevede tanımlanmaya başlanmıştır (Keleş ve Hamamcı, 1997: 22). Fransızca "environ" kelimesinden türeyen ve çevrelemek veya çevre oluşturmak anlamına gelen çevrenin, dünyadaki her şeyi kapsadığını ifade etmek mümkündür (Mohammad, 2014: 192). Bu bağlamda çevre, canlılar ve onların yaşamlarını etkileyen ortamdır (Ertan, 2004: 370).

Üzerinde görüş birliğine varılmış çevre tanımı olmamakla birlikte farklı disiplinler arasında çeşitli çevre tanımlarına rastlamak mümkündür. Geniş bir perspektifle ele alındığında çevre; bütün canlıları etkileyen ve bir şekilde ondan etkilenen dış koşulların bütünüdür (Görmez, 2010: 4). Bir başka tanıma göre çevre, bireylerin içerisinde yaşadığı alanı çevreleyen ve bu yerleşimlerin tüm sorunlarını içine alan bir kavramdır (Fisunoğlu, 1985'den akt: Kuzu, 1997: 47). Parlak'a (2004: 18) göre çevre, canlıların yaşamını ve gelişimini sağlayan fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkenlerin tümüdür. 2872 sayılı Çevre Kanunu'na göre çevre, "canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı" (<https://www.mevzuat.gov.tr>) ifade etmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle çevre kavramına yönelik genel bir tanım yapmak gerekirse, birey ve canlılar üzerinde hemen veya zamanla doğrudan ya da dolaylı bir etki yaratabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve sosyal unsurların tümünü kapsayan bir bütün olarak ifade edilebilir (Keleş ve Hamamcı, 1997: 21). Farklı bir yaklaşıma göre çevre, birbiriyle ilişkili olan ve ekolojik dengeyi ve yaşam kalitesini, insan sağlığını, tarihi ve kültürel mirasını etkileyen doğal ve yapay etken ve unsurların bütünüdür (Anton ve Shelton, 2011: 2). Çevre kavramının bu geniş tanımları, çevre hakkı ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda çevre hakkı bireylerin doğal kaynaklara erişim hakkının olduğunu ve bu erişimi güvence altına aldığını garanti etmektedir (Dodsworth, 2021: 716).

Bireylerin hukuk sistemi içerisinde temel hak ve hürriyetlerden yararlanabilmesi için ekolojik bütünlüğe sahip bir çevrede yaşamaları gerekliliği, 1970'li yıllardan sonra gündeme gelmiş ve çevre hakkının anayasal bir zorunluluk olması gerektiği savunulmuştur. Artan çevre sorunlarına bir çözüm bulunmadıkça insan yaşamının tehlikeye gireceği ve çeşitli

sağlık problemleriyle karşılaşılacağı açıkça görülmektedir. Bu durum, bireylerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamadan herhangi bir insan hakkından yararlanabilmelerini de olanaksız hale getirmektedir (Kılıç, 2012: 24).

Çevresel sorunların ve ekolojik bozulmaların hızla artmasıyla birlikte, bu sorunları önlemek için atılacak adımlarda çevre hakkının temel referans noktası olması gerektiği hem çevreciler hem de bilim insanları tarafından öne sürülmeye başlanmıştır (Turgut, 2001: 131). Bu bağlamda, çevrenin korunması hakkında kamu menfaatine olan unsurları sahiplenmek için çevresel ve sosyal hakların genişletilmesi, sağlıklı ve dengeli bir çevreye sahip olma hakkının olduğu ya da olması gerektiği fikrine yeni bir soluk getirilmeye çalışılmıştır (Boyle, 2012: 614).

Yeni bir insan hakkı bağlamında tartışılan çevre hakkı, geleneksel insan hakkı yöntemleriyle önlenemeyen ve engellenemeyen çevre sorunlarına çözüm üretme adına uluslararası antlaşmalara ve ülke anayasalarına konu olan ve çevrenin korunması noktasında etkili bir rol oynayan hukuksal bir aracı oluşturmaktadır (Abdulahkimoğulları vd, 2011: 62). Sağlıklı bir çevrenin, birçok tanınmış insan hakkının geliştirilmesi açısından gerekli ön koşul olduğu uluslararası insan hakları hukukunun kabul görmüş bir ilkesidir (Lewis, 2012: 37). Dolayısıyla temel insan haklarının tanımlanması öncelikli olarak çevre hakkının tanımlanma zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda uluslararası çevre hukuku ve insan hakları hukuku iç içe geçmiş birtakım hedeflere sahip olmakla birlikte dünyada daha iyi yaşam koşulları üretmeye çalıştığı ve her ikisi de bireysel ve küresel düzeyde çözüme kavuşturulması gereken evrensel zorluklarla mücadele etmeyi amaçladığı görülmektedir (Cullet, 1995: 25).

Çevre hakkı, doğal kaynakların korunmasını, sürdürülebilir olarak kullanılmasını ve insan dışı organizmaların korunmasını içermektedir (Omoyefa, 2008: 75). Çevre hakkını Cai (1982), bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri çevre üzerindeki temel haklar ve yükümlülükler, Lü Shouqiu (1995) yurttaşların kirlenmemiş ve tahrip edilmemiş bir çevrede yaşama ve kaynakları kullanma hakkı, Chen (1997) bireylerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama ve kaynakları kullanma hakkı şeklinde tanımlamışlardır (Demin ve Zhengai, 2008: 189; Mohammad, 2014: 193). Diğer bir ifadeyle çevre hakkı bütün insanlığın sahip olduğu temel insan haklarının bir uzantısıdır (Agama, 2024: 48). Bu bağlamda çevre hakkı, çevrenin korunması ve güvence altına alınmasıyla ilgilenen bir hukuk dalı olup, bireylerin doğayla olan ilişkisini düzenleyen hukuk kurallarının bütünüdür (Russo, 2023: 476).

Çevre hakkı, anayasa hukuku terminolojisi bakımından üçüncü kuşak temel hak ve özgürlükler kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir (Yaşamış, 2005: 137). Bu haklar, bireylerin temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşamlarını amaçlayan “dayanışma haklarını” kapsamaktadır (Kaboğlu, 1992: 29). Bu haklarla ilgili sorunların ancak küresel dayanışmayla çözülebileceği, tek tek bireylerin veya ülkelerin bu problemlerin üstesinden gelemeyeceği görülmeye başlanmıştır (Güneş, 2014: 84). Çevre hakkı, dünyadaki tüm canlıların haklarını içeren, ulusal ve uluslararası çerçevesinde şekillenen evrensel bir haktır (Mohammad, 2014: 192). Diğer bir ifadeyle, çevre hakkı birey ve toplumun her kesimini ilgilendirdiği için uluslararası bir niteliğe de sahiptir (Özdek, 1993: 92). Bu noktada çevre hakkının bütün insanlığı ilgilendirme ve uluslararası olma niteliği, artık devletlerin kendi sınırları içerisinde ortaya çıkan bir kirliliği veya sorunu sınırları içerisinde tutmak ya da başka ülkelerden gelebilecek kirliliklere sınırlarını kapatma olanaklarının olmaması ile ilişkilidir (Kaplan, 1999: 37).

Çevre hakkı ayrıca bugünkü insanların ve gelecek nesillerin müşterek hakkıdır. Bu hakkın ihlali yalnızca bugünkü bireylerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını değil, gelecek nesillerin de yaşama haklarının ihlali anlamına gelmektedir (Özer, 1998: 77). Bu açıdan çevre hakkı bugünkü kuşaklardan çok gelecek kuşakları daha fazla ilgilendirmektedir. Çevre hakkının öznesi konumunda olan gelecek kuşakların ekolojik dengeye sahip bir çevrede yaşayabilmesi, bugünkü kuşakların gelecek kuşaklara çevre hakkını tanımlarıyla yani yükümlülüklerini yerine getirmeleriyle mümkün olacaktır (Gürseler, 2008: 201). Bu noktada çevre hakkı devlete ve toplumun bütün aktörlerine hem hak hem de sorumluluk yüklemektedir (Çolakoğlu, 2010: 155). Bu hakla birlikte bireylere yalnızca çevrenin korunması hususunda değil, çevre kirliliğinin önlenmesi ve çevrenin geliştirilmesi konularında da ödevler yüklendiği görülmektedir (Keleş ve Ertan, 2002: 89).

Çevre hakkı, uluslararası insan hakları belgelerinde yer alan ve çevresel sorunların önlenmesi ve giderilmesi için başvuru usul hakları olarak değerlendirilmektedir (Atapattu, 2002:72). Fitmaurice’e göre, insan hakları ile ekolojik bütünlüğü olan bir çevreye sahip olma hakkı arasındaki ilişki üç ana düşünceye dayalı olarak şekillenmektedir. İlk yaklaşım, içinde çevresel hak bulundurmayan hiçbir insan hakkının tam olmadığı görüşünü savunmaktadır. İkinci yaklaşım, çevre hakkını hem var olan hem de gelişen bir hak olarak oldukça tartışmalı bir mesele olduğunu öne sürmektedir. Sonuncu yaklaşımda ise varlığını yaşama hakkı gibi diğer insan haklarından alan sağlıklı bir çevre hakkının, sağlık hakkı ve bilgiye erişim hakkının varlığını kabul eden görüştür (Giorgetta, 2002: 175). Bu bağlamda çevre hakkı, insanın sağlıklı, güvenli ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama gereksinimini temel alarak, en temel haklardan biri olan yaşam hakkının doğal bir uzantısı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu yönüyle bireylerin ekolojik bakımdan sürdürülebilir bir çevrede yaşama hakkını güvence altına alırken aynı zamanda çevresel tehditlere karşı talep ve direnme hakkını içermektedir (Gürseler, 2008: 201). Böyle bir hakkın geleneksel hukukta ortaya çıkmaya başladığı ya da çok yönlü insan hakları anlaşmalarında bulunan haklar listesine eklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Çevre ve insan

hakları arasındaki ilişkinin önemli olduğu ve bu bağlamda insanların belirli refah seviyesine ulaşmayı talep etme hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir (Lewis, 2012: 40). Bu açıdan çevre hakkı bireylere, bir başkasının çevreye zarar verebilecek eylemlerden sakınmasını ve ekolojik denge gözetilerek korunmuş bir çevrede yaşamak için hakkın yükümlülerinden yükümlülüklerini yerine getirmelerini isteme yetkisini vermektedir (Özdek, 1993: 99).

Bilir ve Hamdemir'e (2011: 143) göre çevre hakkı, bütün canlı varlıkların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayabilme yetkisidir. Diğer bir ifadeyle, çevre hakkı, bireylerin ekolojik bütünlüğe sahip bir çevrede yaşayabilmeleri, çevrenin geliştirilmesi ve doğanın korunmasına katkıda bulunmalarını içermektedir (Atar, 2011: 113). Bu bağlamda bu hakların varlığı çevresel adaleti sağlamakta, ekolojik yıkımı azaltmakta ve doğayı zararlı faaliyetlerden korumaktadır (Mohammad, 2014: 192). Çevre hakkı, yalnızca sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını değil, aynı zamanda bireylerin çevresel bilgilere erişim hakkını, çevreyle ilgili karar alma süreçlerine katılımını ve çevresel zararlar ile olumsuz idari işlemler karşısında yargı yollarına başvurma hakkını da içeren çok boyutlu bir hak kategorisidir (Shelton, 1993: 569).

3. Uluslararası Düzenlemelerde ve Anayasalarda Çevre Hakkı

Çevresel haklar; bölgesel insan hakları anlaşmaları, birçok anayasa ve kanunlarda, muhtelif çevresel araçlar ve uluslararası beyanlarda önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur (Shelton, 2010: 89). Sağlıklı bir çevre hakkının çok yönlü bir anlaşma ile insan hakları kanunlarına dahil edilmesi gerektiği yıllardır tartışılmaktadır. Çevrenin uluslararası bir konu olduğu düşünüldüğünde, çevresel korumanın uluslararası araçlarla gerçekleştirilmesi ve insan hakları ile çevre arasındaki güçlü bağların uluslararası insan haklarının sağlıklı bir çevre hakkını tanıması gerektiği öne sürülmüştür (Lewis, 2012: 41).

Tarihsel süreç içerisinde 1913 yılında gerçekleştirilen Bern Konferansı ve 1923 yılında Paris ve Londra'da düzenlenen konferanslar doğrudan ya da dolaylı olarak çevre hakkı ile bağdaştırılsa da bu alandaki gelişmelerin 1970'lerden sonra ortaya çıktığı bilinmektedir (Uz, 2008: 103-104). Sağlıklı çevre hakkı henüz geniş biçimde tanınmış olmasa da ekolojik bütünlüğü korunmuş bir çevre ile insan hakları arasındaki bağlantı birçok uluslararası rapor ve karar ile tesis edilmiştir (Fisher, 2015: 150). Çevre hakkı kavramı ilk kez 1972 yılında Stockholm Konferansı'nda dile getirilmiştir. Bu Konferans ile bütün ülkelerin çevrenin korunması noktasında sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştır (Özdek, 1993: 71). Konferansla birlikte insanlığın geleceği açısından bütün hükümetlerin ve yurttaşların çevrenin korunması, geliştirilmesi, çevre kirliliğinin önlenmesi hususunda sorumluluk bilinciyle hareket etmesi vurgulanmıştır (Gürseler, 1992: 22-26). Hukuki bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte siyasal ve moral bir değere sahip olan Stockholm Bildirisi, uluslararası hukukta çevrenin korunmasını ve geliştirilmesini insan hakkı bağlamında ele alan ilk önemli belgedir (Özdek, 1993: 71-73).

Çevre hakkına ilişkin ilk uluslararası anlaşma ise 1981 yılında kabul edilen Afrika İnsan ve Topluluk Hakları Bildirgesi'dir. Bu bildirgenin 24. maddesine göre "tüm topluluklar kalkınmaları için uygun olan tatmin edici bir çevre hakkına sahip olacaktır. Her bireyin yaşamına ve kişilik bütünlüğüne saygı gösterme hakkına sahip olduğunu ve fiziksel ve zihinsel sağlığı açısından mümkün olan en iyi durumdan yararlanma hakkına sahip olduğu" ifade edilmektedir. Afrika Bildirgesi tatmin edici bir çevreye kolektif olarak sahip olma hakkını tanımış olsa da bireysel bakımdan çevresel hakları tanıyan ilk bağlayıcı uluslararası anlaşma, Amerikan Kongresi tarafından 1988'de kabul edilen San Salvador Protokolü'dür. Bu protokol, aynı zamanda bugüne kadar bağlayıcı tek çevre hakkı anlaşmasıdır. Bu protokolün 11. maddesine göre: "her birey sağlıklı bir şekilde yaşama ve temel kamu hizmetlerine erişim hakkına sahiptir" (Soveroski, 2007: 264).

1987'de Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz) çevre hakkı konusunda diğer önemli bir düzenlemedir (Özdek, 1993: 75). Bu rapor, ekonomik kalkınmada çevresel koşulların dikkate alınmasını içeren sürekli ve dengeli kalkınma önerisiyle, çevre hakkı bağlamında somut bir öneri oluşturmaktadır. Rapor, "herkes, sağlık ve refahı için uygun temel insan hakkına sahiptir" hükmüyle çevre hakkını bir insan hakkı olarak tanımlamıştır (Keleş ve Ertan, 2002: 99).

Çevre hakkına ilişkin bir diğer önemli gelişme ise 1992'de Rio'da 178 ülkeden 1200 delegenin katılımıyla gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'dır (Bilir ve Hamdemir, 2011: 144). Bu konferans sonunda deklere edilen Rio Bildirisi'nin birinci ilkesine göre, "insanlar sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezindedir. Doğa ile uyum içerisinde sağlıklı ve verimli bir yaşama hakları vardır" (Özdek, 1993: 79; Olgun ve Işık, 2017: 41). Ayrıca Bildirinin 10. ilkesine göre "çevre ile ilgili konular en iyi biçimde tüm yurttaşların katılımıyla ele alınabilir. Ulusal düzeyde tüm yurttaşlar tehlikeli maddeler ve topluluklardaki faaliyetler hakkındaki bilgilere uygun erişim ve karar alma mekanizmasına katılım fırsatına sahiptir" (Shelton, 2006: 133; Güldoğan, 2008: 57; Çiçek, 2012: 355; Dadak, 2015: 319).

Çevre hakkına ilişkin en önemli gelişmelerden birisi de Aarhus Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin önsözünde "herkesin sağlığına ve refahına elverişli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu" ifade edilerek mevcut ve gelecek nesillerin yararına yönelik çevrenin muhafaza edilmesi ve geliştirilmesi sorumluluğu vurgulanmıştır (Turgut, 2012: 84). Bu

sözleşme çevre hakkı ile diğer insan haklarını birbiri ile bağdaştırmakta, bireylerin gelecek nesillere karşı sorumlu olduğunu, sürdürülebilir kalkınmanın yalnızca tüm paydaşların katılımı ile gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir (Uz, 2008: 105). Çevre hakkı konusundaki başka bir gelişme 1997 yılında Japonya'nın Kyoto şehrinde düzenlenen konferansla birlikte onaylanan ve 2005'de resmîyet kazanan, gelişmiş ülkelerin sera gazı salımına ilişkin görevler yükleyen Kyoto Protokolü'dür (Bilir ve Hamdemir, 2011: 144).

Çevre hakkına ilişkin düzenlemeler yalnızca uluslararası düzeyde düzenlemelerle kalmamış çeşitli ülkelerin anayasalarına da girmiştir. Anayasalarda çevre hakkına ilişkin düzenlemeler ülkeden ülkeye çeşitlilik göstermekle birlikte anayasal metinlerdeki çevre hakkına ilişkin düzenlemeleri dört grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki anayasalarında çevrenin korunması hususunda herhangi bir hüküm bulundurmeyen anayasalardır. Bu tür anayasalar çevrenin korunmasında sağlık, mülkiyet, yaşam, kişiliğin korunması gibi haklarla ya da sosyal devletle ilgili düzenlemeleri dayanak olarak göstermektedir (Turgut, 2001: 136). İkinci grubu ise anayasalarında çevre hakkına ilişkin açıkça hüküm bulunan anayasalar oluşturmaktadır. Bu anayasalarda "herkesin çevre hakkına sahip olduğu" şeklindeki düzenlemeleri görmek mümkündür (Güneş, 2020: 143). Üçüncü grupta, çevre hakkı konusunda hiçbir düzenleme yapılmaksızın çevreyi korumanın devletin ödevi olduğunu belirten bir norma veya ilkeye yer veren anayasalardan oluşmaktadır. Burada devlete çevreyi korumanın ödev olarak yüklendiğini görmek mümkündür. Anayasal düzenleme şekillerindeki son kategoriye ise doğrudan veya dolaylı bir şekilde düzenlenen çevre hakkı ile birlikte devletin ve yurttaşların ödevlerini belirten düzenlemeler oluşturmaktadır (Turgut, 2001: 140-141).

Çevre hakkının anayasalardaki düzenleniş biçimleri bakımından da bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Bazı anayasalar çevre hakkını bireye tanınan hak boyutu ile ele alırken bazı anayasalar ise bu haktan hiç söz etmeyerek çevreyi koruma ve geliştirmenin bir ödev olduğunu vurgulamaktadır. Bir diğer düzenleme şeklinde ise çevre hakkından doğrudan veya dolaylı bir şekilde söz edilirken hem de devletin ve yurttaşların ödevlerine yer verilmektedir (Turgut, 2012: 75-76).

Anayasalarında çevre hakkına ilişkin doğrudan bir düzenleme bulunan ülkelerin, çevrenin korunmasında başarılı olacağı buna karşın anayasalarında çevre hakkına ilişkin dolaylı ya da hiçbir düzenleme bulunmayan ülkelerin çevrenin korunmasında başarısız olacağı genellemesi yapmak doğru olmayacaktır (Kuzu, 1997: 118). Aşağıda çeşitli ülke anayasalarında çevre hakkına ilişkin yer alan düzenlemelere yer verilmiştir.

Tablo 1. Ülkelerin Anayasalarında Çevre Hakkına İlişkin Düzenlemeler

Anayasa	İlgili Düzenleme
Hindistan Anayasası (m.48A)	Çevrenin korunması ve geliştirilmesi ile ormanların ve yaban hayatın güvenliğini sağlamak.
Güney Afrika (m.24)	Herkes, insan sağlığına ve genel refaha zarar vermeyen bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Bugünkü ve gelecek kuşakların yararına yasal ve diğer tedbirlerle çevrenin korunmasını sağlamakla yükümlüdür.
Almanya Anayasası (m.20a)	Gelecek nesillere karşı da sorumlu olan devlet; doğal kaynakları anayasal düzen çerçevesinde yasayla, yasalara ve hukuka uygun olarak yürütme ve yargı organlar aracılığıyla korur.
İspanya Anayasası (m.45/1)	Herkes, kişisel gelişimini destekleyen bir çevrede yaşama hakkına ve onu koruma ödevine sahiptir.
Fransa Anayasası (Çevre Şartı başlığı altında m.1-2)	Herkes, ekolojik bakımdan dengeli ve bireylerin sağlığına saygılı bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Herkesin çevrenin korunması ve geliştirilmesine katılma yükümlülüğü bulunmaktadır.
Macaristan Anayasası (m.20/1-2)	Macaristan, herkesin sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkını tanıır ve destekler. Çevreye zarar veren kişi, belirtilen usullere göre çevreyi onarmak veya onarma masraflarını karşılamakla yükümlüdür.
Brezilya Anayasası (m.225)	Herkes, ortak kullanıma açık ve sağlıklı bir yaşam kalitesi için zorunluluk arz eden ekolojik açıdan istikrarlı bir çevre hakkına sahiptir ve hem hükümet hem de toplum bu çevreyi bugünkü ve gelecek kuşaklar için savunma ve koruma görevine sahiptir.
İsviçre Anayasası (m.74/1-2)	Konfederasyon, halkın ve doğal çevrenin zarar veya sıkıntıya karşı korunmasına ilişkin yasalar çıkarır. Konfederasyon zarar veya sıkıntının önlenmesini sağlayacaktır. Çevreye verilen zarar veya sıkıntıdan kaçınma ya da bunları ortadan kaldırma masrafları sorumlular tarafından karşılanır.
Norveç Anayasası (m.112)	Bütün vatandaşlar ekolojik bütünlüğü korunmuş bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Vatandaşlar doğal çevrenin durumu ve her türlü müdahalenin etkileri hakkında bilgi alma hakkına sahiptir. Yetkili merciler bu ilkelerin uygulanması için gerekli tedbirleri alır.
Kolombiya Anayasası (m.79)	Her bireyin sağlıklı bir çevreden yararlanma hakkı vardır. Çevrenin çeşitliliğini ve bütünlüğünü korumak, ekolojik öneme sahip alanları muhafaza etmek ve bu amaçların gerçekleştirilmesi adına eğitimi teşvik etmek devletin görevidir.
Yunanistan Anayasası (m.24/1)	Doğal ve kültürel çevrenin korunması devletin görevi ve her bireyin hakkıdır. Devlet, sürdürülebilir kalkınma ilkesi bağlamında çevrenin korunması için özel önleyici ve baskıcı tedbir almakla yükümlüdür.
Belçika Anayasası (m.23/4)	Herkes, insan onuruna uygun bir yaşama hakkına sahiptir. Herkes, sağlıklı bir çevrenin korunması hakkına sahiptir.
Portekiz Anayasası (m.66/1)	Herkes, sağlıklı ve ekolojik bakımdan dengeli bir yaşam alanına sahip olma hakkına ve onu koruma görevine sahiptir.

İtalya Anayasası (m.9)	Devlet, ülkenin doğal güzelliklerini, tarihi ve sanatsal mirasını korur.
Arjantin Anayasası (m.41)	Herkes, insani gelişime uygun sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak çevreyi korumakla yükümlüdür.
Peru Anayasası (m.68)	Devlet, biyolojik çeşitliliğin ve koruma altındaki doğal alanların teşvik etmeyle yükümlüdür.

Kaynak: <https://www.constituteproject.org/>

Yukarıdaki çeşitli ülke anayasalarına bakıldığında bireylerin ekolojik bütünlüğü korunmuş bir ortamda yaşam haklarının bulunduğu ve çevrenin korunmasından ve geliştirilmesinden yükümlü tutuldukları görülmektedir.

4. Türkiye’de Anayasal Düzeyde Çevre Hakkı

1961 Anayasası’nda çevre hakkı esas olarak sağlık hakkı kapsamında ele alınmıştır (Tunç ve Göven, 1997: 109). Anayasada sağlık hakkının düzenlendiği 49. maddeye göre: “Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır” denilmektedir (<https://www.mevzuat.gov.tr>). Bu hükme dayanarak temiz bir çevreyle sağlık hakkı arasında bir ilişkinin olduğu, sağlık hakkının güvence altına alınabilmesi için devletin çevre sorunlarıyla ilgilenmesi ve bu sorunları bertaraf etmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kuzu, 1997: 150).

1961 Anayasası’ndan sonra ilk kez 1982 Anayasası’nın 56. maddesinin ilk iki fıkrasında düzenlenerek anayasal hak niteliği kazanan “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı” veya “çevre hakkı” Temel Haklar ve Ödevler başlıklı ikinci kısımda Sosyal ve Ekonomik Hak ve Ödevlerin düzenlendiği üçüncü bölümde yer almaktadır (Öğütçü, 2009: 39). Sağlık hakkı ve çevre hakkının 1982 Anayasası’nda aynı maddede düzenlendiği görülmekle birlikte (Özdek, 1993: 124) bu maddeye göre: “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir” (<https://www.mevzuat.gov.tr>).

1982 Anayasası’nda çevrenin korunmasına ilişkin birçok düzenleme yer almaktadır (Gökcan, 1992: 397; Kaboğlu, 1992: 33; Özdek, 1993: 31; Kuzu, 1997: 152; Gürseler, 2008: 203; Güneş, 2020: 160-162). Bu kapsamda Anayasanın 169. maddesine göre: “Devlet, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır. Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez” (<https://www.mevzuat.gov.tr>) denilerek ormanların korunmasına özel bir önem verilmiştir. 168. madde de ise tabii zenginlik ve kaynakların devletin hüküm ve tasarrufunda bulunduğu ve bunların aranma ve işletilmesinin devlete ait olduğu belirtilmiştir (Güneş, 2020: 160).

1982 Anayasası’nda, ekolojik bütünlüğe sahip bir çevrede yaşama hakkıyla dolaylı bir şekilde ilişkilendirilebilecek bir düzenleme, 17. maddede dikkat çekmektedir. Bu maddeye göre, “Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir”. Bu madde ile yaşam hakkının güvenceye alındığını ifade etmek mümkündür (Gökcan, 1992: 397).

1982 Anayasası’nda, Yerleşme ve Seyahat Hürriyetini düzenleyen 23. maddenin ikinci fıkrasında, bu hürriyetlerin “sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak” amacı ile sınırlandırılabilmesi çevre hakkını destekler niteliktedir. Yine Anayasanın 35. maddesi ile, mülkiyet hakkının kamu yararına yönelik sınırlandırılabilmesi ve hakkın kullanılmasının toplumsal faydaya aykırı olamayacağı hükmü düzenlenmiştir. Bu hükümle birlikte mülkiyet hakkının çevreye zarar vermeyecek biçimde kullanılabilmesi, aksi takdirde çevre koruma adına bu hakkın sınırlandırılabilmesi ifade edilmiştir (Gürseler, 2008: 203).

Anayasanın 43. maddesi ile kıyıların devletin hükmü ve tasarrufu altında bulunduğu ve kıyılardan yararlanmada öncelikle kamusal çıkarların gözetileceği belirtilmiştir. Devlete toprağın verimli bir şekilde işletilmesini sağlamak ve güçlendirmek, erozyona uğramasını engellemek ödevlerini yükleyen 44. madde ile; devletin tarım alanları, otlak ve meraların maksadı dışında değerlendirilmesini ve zarar görmesini engellemek amacıyla yönelik ödevlerini düzenleyen 45. maddesi çevre hakkı bağlamında değerlendirilmektedir (Özdek, 1993: 31).

Konut hakkının düzenlendiği 57. maddenin yine çevre hakkına dayandırıldığı görülmektedir. Bu maddeye göre: “Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler”. Yine tarihi, kültürel ve doğal mirasın korunmasını içeren 63. madde de çevre hakkıyla ilişkilendirilmektedir (Kaboğlu, 1992: 33).

5. Belediye ve Büyükşehir Belediye Kanunlarında Çevre Hakkı

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun belediyenin görev ve sorumlulukları başlığı altındaki 14’üncü maddesinin a bendine göre; “belediyeler imar, su, kanalizasyon, altyapı, çevre, çevre sağlığı, temizlik, katı atık, park, bahçe ve yeşil alan hizmetlerini yapar veya yaptırır”. Bu düzenleme, belediyelerin çevre sağlığını doğrudan etkileyen temel görevlerini tanımlar. Yine aynı maddenin b bendine ise: “belediyeler sağlıkla ilgili her türlü tesisi açabilir ve işletebilir, kültür ve

tabiat varlıkları ile tarihi dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekanların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilir” (<https://www.mevzuat.gov.tr>) denilmektedir. Bu hüküm, çevre sağlığını dolaylı olarak destekleyen ek sorumluluklar içerir; zira sağlık tesisi ve doğal kaynakların korunması, temiz ve dengeli bir çevrenin sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun belediyenin yetkileri ve imtiyazları başlığı altındaki 15'inci maddenin a/b/e/g/o bentlerinde açıkça ya da dolaylı olarak belediyelerin yetkileri vatandaşların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamalarına imkan tanımak, çevre sağlığını korumak ve çevreyi tehlikeye atanlara yaptırım uygulamak, vatandaşlara sağlıklı içme ve kullanma suyu sağlamak, kentsel katı atık yönetim sistemi oluşturmak, toplum sağlığına ve ekosisteme olumsuz tesiri olabilecek işletmeleri kentin belirlenen alanlarında toplanarak çevre kirliliğinin önlenmesi adına kentte her türlü tedbiri almak şeklinde sıralandığı görülmektedir (<https://www.mevzuat.gov.tr>)

Kanunun Belediye başkanının görev ve yetkileri başlığı altındaki 38'inci maddenin m bendinde belediye başkanı halkın mutluluğu, huzuru, esenliği ve sağlığı için gerekli önlemleri alır düzenlemesi çevre hakkına atıfta bulunmaktadır. Yine zabitanın görev ve yetkileri başlığı altındaki 51'inci madde belediye zabitanının halkın sağlık, huzur ve düzenin sağlanmasından sorumlu olduğu ve alınan kararlara ve emir ve yasaklara uymayanlara karşı kanunda öngörülen yaptırımları uygulayacakları belirtilmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr>)

Kentsel dönüşüm ve gelişim alanı başlığı altındaki 73'üncü maddeye göre; “belediye, belediye meclisi kararıyla rekreasyon alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya depreme karşı tedbirler almak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir”. Yine kent konseyi başlığı altındaki 76'ncı maddesinde kent konseyinin sürdürülebilir kalkınma ve çevreye duyarlılık ilkelerini hayata geçirmeye çalıştığı belirtilmektedir (<https://www.mevzuat.gov.tr>).

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görev ve sorumlulukları başlığı altındaki 7'nci maddede belediyelerin görevleri; yolların temizliği ve karla mücadele çalışmalarını yürütmek, sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin korunmasını sağlamak, ağaçlandırma yapmak, halk sağlığına ve çevreye etkisi olan işyerlerini kentin belirli bir bölgesinde toplamak, depolama alanlarını belirlemek ve bunların çevre kirliliğine neden olmasını önlemek, entegre katı atık yönetim sistemi oluşturmak, gıda ile ilgili olan işletmeleri denetlemek, sosyal donatılar oluşturmak, su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmek şeklinde sıralanmıştır. Yine aynı kanunun ulaşım hizmetleri başlığı altındaki 9'uncu maddeye göre; “ulaşımdan kaynaklanan emisyonların azaltılması amacıyla bisikletli ulaşımın yaygınlaştırılmasına yönelik planlar oluşturmak” (<https://www.mevzuat.gov.tr>) denilmektedir. Bu hüküm, çevre sağlığını dolaylı olarak destekleyen ek sorumluluklar içerir; zira sağlık tesisleri ve tabiat varlıklarının korunması, temiz ve dengeli bir çevrenin sürdürülmesine katkı sağlar.

6. Sonuç

Çevre hakkı kavramı son yıllarda hem ulusal hem de uluslararası boyutta giderek önem kazanan bir insan hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşme, kentleşme, hızlı nüfus artışı ve inşa edilen tüketim toplumunun doğal kaynaklar üzerinde ortaya çıkardığı baskı, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin benimsenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, çevre hakkı yalnızca bugünkü insanların değil, gelecek nesillerin de dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını güvence altına almayı hedeflemektedir.

Bu çalışmada, çevre hakkının ulusal ve uluslararası hukuk düzenlemeleri bağlamında gelişimi incelenerek, özellikle Türk Anayasası ve mevzuatındaki yansımaları ele alınmıştır. 1982 Anayasası'nın 56. maddesi ile birlikte çevre hakkı anayasal güvence altına alınmış; ayrıca çevrenin korunmasına dair birçok madde (örn. 17, 23, 35, 43, 44, 45, 57 ve 63) doğrudan ya da dolaylı bir biçimde bu hakkı desteklemiştir. Uluslararası belgeler (Stockholm Bildirisi, Rio Deklarasyonu, Aarhus Sözleşmesi vb.) ise çevre hakkını bir insan hakkı olarak konumlandırarak devletlere yükümlülükler getirmiştir.

Türk hukuk düzeni içerisinde çevre hakkı, yasal düzenlemelerle koruma altına alınmış olsa da uygulamada birtakım aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Belediyeler, yerel ölçekte çevrenin korunması ve geliştirilmesinde önemli bir role sahip olmakla birlikte belediyelerin bu görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları idari, mali ve teknik sorunlar çevre hakkının tam olarak hayata geçirilmesini engellemektedir.

5393 ve 5216 sayılı kanunlarda belediyelere çevre koruma, çevre sağlığı, atık yönetimi ve kentsel dönüşüm gibi alanlarda önemli görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Ancak, bu görevlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesi için belediyelerin kaynaklarının artırılması, teknik kapasitelerinin güçlendirilmesi ve merkezi idare ile daha uyumlu bir çalışma ortamının sağlanması gerekmektedir.

Ayrıca, çevre hakkının korunması ve geliştirilmesi sürecinde halkın katılımı ve bilinçlendirilmesi de büyük önem taşımaktadır. Keza çevre hakkının sadece hukuki bir talep olmaktan ziyade insanın doğayla olan ilişkisini baştan tanımlayan köklü bir vicdanı ve ahlaki boyutunun olduğu da açıktır. Bu nedenle çevre hakkı, sadece anayasal ya da

uluslararası belgelerde tanımlanmış bir hak olmanın yanında, vicdanen savunulması ve içselleştirilmesi gereken bir değerdir. Çevre hakkı, bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olmasının yanında, doğaya zarar vermeme ve ekolojik dengeyi koruma yükümlülüğünü de içerir.

Sonuç olarak, çevre hakkının etkin bir biçimde hayata geçirilebilmesi, ulusal ve yerel ölçekte daha bütüncül, kapsamlı ve eşgüdümlü bir politika yaklaşımının benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, özellikle yerel yönetimler ve belediyeler, çevrenin korunması, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve uzun vadeli çevresel hedeflere ulaşılmasında hayati bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla, belediyelerin çevre hakkına ilişkin görev ve sorumluluklarını etkili bir biçimde yerine getirebilmeleri için mevcut yasal, idari ve mali yapıların gözden geçirilmesi; bu alanlarda gerekli reformların gerçekleştirilmesi, uygulamada karşılaşılan yapısal ve kurumsal eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir. Bu tür düzenlemeler, yalnızca çevre hakkının korunmasına katkı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın yerel düzeyde kurumsallaşmasına da önemli bir ivme kazandıracaktır.

Çalışmada, çevre hakkının yalnızca anayasal bir hak olmaktan çıkıp, uygulamada da etkin şekilde işlerlik kazanabilmesi için kapsamlı, çok aktörlü ve bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu kapsamda belediyelerde çevre hakkının etkin bir şekilde uygulanabilmesi için mali kaynakların yeterli olması, personelin geliştirilmesi ve teknolojik altyapının oluşturulması, halkın çevresel karar alma sürecine dahil edilmesi/ katılması ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliğinin geliştirilmesi ve merkezi idare ile belediyeler arasında koordinasyonun sağlanarak çevre politikalarının uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Etik kurul kararı gerektirmemektedir.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	Çalışmanın tamamı yazar tarafından hazırlanmıştır.
Çıkar Beyanı	Yazar(lar) ya da üçüncü taraflar açısından, çalışmadan kaynaklı çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

Kaynakça

- 1982 T.C. Anayasası, (09.11.1982 tarih ve 17863 sayılı Resmi Gazete). <https://www.mevzuat.gov.tr>
- 2872 sayılı Çevre Kanunu, (11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı Resmi Gazete). <https://www.mevzuat.gov.tr>
- 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, (23.07.2004 tarih ve 25531 sayılı Resmi Gazete). <https://www.mevzuat.gov.tr>
- 5393 sayılı Belediye Kanunu, (13.07.2005 tarih ve 25874 sayılı Resmi Gazete). <https://www.mevzuat.gov.tr>
- Abdulahkimoğulları, E., Sezer, Ö., & Akpınar, M. (2011). Küresel ulusal ve yerel düzeyde bir insan hakkı olarak çevre hakkının gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 61-88.
- Agama, F. O. (2024). Analysis of the link between human rights and environmental protection within the existing international human rights law. *Awka Capital Bar Journal*, 3(2), 43-53.
- Anton, D. K., & Shelton, D. L. (2011). *Environmental protection and human rights*. Cambridge University Press.
- Atapattu, S. (2002). The right to a healthy life or the right to die polluted: The emergence of a human right to a healthy environment under international law. *Tul. Envtl. LJ*, 16, 65-126.
- Atar, Y. (2011). *Türk anayasa hukuku*. Mimoza Yayınları.
- Bilir, F., & Hamdemir, B. (2011, October). Çevre hakkı ve uygulaması. In *International Conference on Eurasian Economies* (pp. 143-149). <http://www.eecon.info/papers/354.pdf>.
- Boyle, A. (2012). Human Rights and the environment: Where next?. *The European Journal of International Law*, 23(3), 613-642.
- Cullet, P. (1995). Definition of an environmental right in a human rights context. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 13, 25-40.
- Çeşitli Ülke Anayasaları, <https://www.constituteproject.org/>
- Çiçek, E. (2012). İnsan hakkı olarak çevre ve çevre hukukuna hakim olan bazı ilkeler. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 103, 351-378.
- Çolakoğlu, E. (2010). Haklar söyleminde çevre eğitiminin yeri ve Türkiye’de çevre eğitiminin anayasal dayanakları. *TBB Dergisi*, 88(2), 151-171.
- Dadak, K. (2015). Yeni kuşak hak olarak çevre hakkı. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (5), 309-326.
- Demin, C., & Zhengai, D. (2008). Environmental rights: On the perspective of harmonious development between human beings and nature. *China Population, Resources and Environment*, 18(1), 189-192.
- Dodsworth, A. (2021). Republican environmental rights. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 24(5), 710-724.
- Fisher, D. (2015). The U.S.–Mexico border wall and the case for “Environmental Rights”. *Texas International Law Journal*, 50(1), 145-168.
- Giorgetta, S. (2002). The right to a healthy environment, human rights and sustainable development. *International Environmental Agreements*, 2, 171-192.
- Gökcan, H. T. (1992). Yeni bir insan hakkı olarak “çevre hakkı” ve 1982 Anayasasında çevre hükmünün niteliği, *Ankara Barosu Dergisi*, 49(3), 388-403.

- Güldoğan, E. (2008). Türkiye’de çevre hakkı ve yerel yönetimler: uluslararası düzlemde bir kıyaslama ve öneriler. *Yerel Siyaset*, 25, 55-62.
- Güneş, A. M. (2014). Çevre hakkının bireysel başvuruya konu edilebilirliği üzerine. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 5(16), 79-103.
- Güneş, A. M. (2020). *Çevre hukuku*. Adalet Yayınevi.
- Gürseler, G. (1992). *Dikkat dünya tektir*. Ümit Yayıncılık.
- Gürseler, İ. G. (2008). İnsan hakları, çevre, anayasa. *TBB Dergisi*, (75), 199-208.
- Kaboğlu, İ. (1992). *Çevre hakkı*. İletişim Yayınları.
- Kaboğlu, İ. (1996). *Özgürlükler hukuku*. Afa Yayıncılık.
- Kaplan, A. (1999). *Küresel çevre sorunları ve politikaları*. Mülkiyeliler birliği Vakfı Yayınları.
- Keleş, R. ve Ertan, B. (2002). *Çevre hukukuna giriş*. İmge Kitabevi.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1997). *Çevrebilim*. İmge Kitabevi.
- Kılıç, S. (2012). Çevre hakkının gelişim sürecinde insan haklarının rolü. *İnsan Hakları Yıllığı*, 30, 21-39.
- Kuzu, B. (1997). *Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı*. Fakülteler Matbaası.
- Lewis, B. (2012). Environmental rights or a right to the environment: Exploring the nexus between human rights and environmental protection. *Macquarie J. Int'l & Comp. Envtl. L.*, 8(1), 36-47.
- Mohammad, N. (2014). Environmental rights for administering clean and healthy environment towards sustainable development in Malaysia: A case study. *International Journal of Business and Management*, 9(8), 191-198.
- Olgun, H., & Işık, V. (2017). Bir “insan hakkı” olarak “çevre hakkı” ve Türk hukukundaki yeri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 33-52.
- Omoyefa, P. S. (2008). The conflict between environmental rights and human rights: A panacea. *International Journal of Development and Management Review*, 13(1), 75-84.
- Öğütçü, M. (2009). Dayanışma hakkı olarak yurttaşların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı. *İnsan Hakları Yıllığı*, 27, 35-48.
- Özdek, E. Y. (1993). *İnsan hakkı olarak çevre hakkı*. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No: 249.
- Özer, A. (1998). Çevre hakkı ve 1982 Anayasası. *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 75-84.
- Russo, R. O. (2023). Environmental rights are a human right to a healthy environment: A brief review. *International Journal of Life Science and Agriculture Research*, 2, 476-479.
- Shelton, D. (2006). Human rights and the environment: what specific environmental rights have been recognized. *Denv. J. Int'l L. & Pol'y*, 35, 129-171.
- Shelton, D. (2010). Developing substantive environmental rights. *Journal of Human Rights and the Environment*, 1(1), 89-120.
- Shelton, D. L. (1993). Environmental rights in the European Community. *Hastings International and Comparative Law Review*, 16(4), 557-598.
- Soveroski, M. (2007). Environment rights versus environmental wrongs: Forum over substance?. *Review of European Community & International Environmental Law*, 16(3), 261-273.
- Tunç, H., & Göven, Y. (1997). Çevre hakkı ve 1982 Anayasası. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 103-127.
- Turgut, N. (2001). *Çevre hukuku*. Savaş Yayınevi.
- Turgut, Y. N. (2012). *Çevre politikası ve hukuku*. İmaj Yayınevi.
- Uz, A. (2008). Türkiye’de Çevre hakkının mülkiyet hakkı ve özel teşebbüs hürriyeti üzerindeki etkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(3), 99-124.
- Yaşamış, F. D. (2005). Çevre ceza hukukunda son gelişmeler: Yeni Türk ceza kanunu ve kabahatler kanunu. *TBB Dergisi*, 58, 137-147.